

תורת אמן

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות -

פרק שביעי - שמיני

ברכת המזון

סוגיה ג: זימון בשניים

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה ג: זימון בשניים

רקע

המשנה אומרת ש"שלושה שאכלו כאחת חייבים לזמן", והגמ' דנה אם המושג "זימון" שייך בשלושה בלבד, ושניים אינם רשאים לזמן, או שהמושג שייך אף בשניים, והם רשאים לזמן. דיון זה יכול לתרום לנו בהבנת מצות זימון.

מקורות

- א. גמ' מה.מה.ה: "שלושה שאכלו כאחת חייבין לזמן אכל דמאי... סופר מברך ובור יוצא"
 ב. רש"י מה.ה.ה שלשה שאכלו, מה: ד"ה ואמר רבי זירא
 רמב"ם הל' ברכות פ"ה ה"ב
 ג. רי"ף לב:--לג. באלפס, "שלושה שאכלו... סופר מברך ובור יוצא"
 רשב"א ד"ה הא דאמר רבה
 רא"ה ד"ה תניא נמי הכי
 רמב"ם הל' ברכות פ"ה הט"ו
 ד. שו"ע סי' קצג ריש סע' א, ומשנה ברורה [ושער הציון אות ג]

רשב"א ד"ה הא דאמר רבה

הא דאמר רבה בר בר חנא משמיה דר' יוחנן שנים שאכלו אחד מהן יוצא בברכת חבריו. מסתברא בששניהן סופרין קאמר דאלו אחד סופר ואחד בור היכי קא מקשינן מאי קא משמע לן, דטובא קא משמע לן דאשמעינן מאי דאשמעינן בברייתא דאף על גב דשנים שאכלו מצוה ליחלק בזמן סופר ואחד בור סופר מברך ובור יוצא, ועוד דאי איתא דבסופר ובור קאמר הוה ליה למימר בהדיא שנים שאכלו כאחד א' סופר וא' בור כלישנא דברייתא, אלא ודאי בששניהן סופרים קאמר ומאי יוצא דקאמר בדיעבד הא לכתחלה אינן רשאי, והיינו דאקשינן מאי קא משמע לן שמע ולא ענה יצא תנינן, אלא דאכתי קשיא לי דמדקאמר רבי זירא לומר דאין ברכת זימון ביניהן משמע דהכי קאמר ובלבד שלא אמרו נברך, וההיא ודאי לכתחלה היא הא בדיעבד אף על פי שאמרו נברך ידי ברכת המזון יצאו, ומינה דהא דרבי יוחנן דאמר אחד יוצא בברכת חבריו אפילו לכתחלה קאמר, ואי שניהם סופרים לכתחלה היכי נפיק בברכת חבריו והא קתני ב' שאכלו מצוה ליחלק כדאיתא בברייתא דבסמוך, ויש לי לומר דרבי יוחנן לא שמיע ליה ההיא ברייתא, ודרבי יוחנן ליתא בהא דקיימא לן כברייתא דקתני מצוה ליחלק ולא מצוה ליחלק שלא יזמנו קאמר אלא שלא יצא חד בברכת חברו קאמר, וזהו שלא כתבה הרב אלפסי ז"ל להא דרבי יוחנן בהלכות, ואי נמי יש לומר דמצוה מן המוכח הוא ליחלק הא חובה ליכא ואלו רצה לצאת לכתחלה בברכת חברו יצא.

רא"ה ד"ה תניא נמי הכי

תניא נמי הכי שנים שאכלו מצוה ליחלק כמה דברים אמורים בשניהם סופרים אבל אחד סופר ואחד בור סופר מברך ובור יוצא. פירוש דעדיפא ליה לצאת בברכת סופר בעונה אחריו אמן או בשומע דקימא לן דשומע כעונה משיצא בברכת עצמו, ויוצא בברכת חברו ואף על גב דלאו בזימון דמן הדין ברכת המזון הרי היא כשאר כל הברכות וכל אחד מוציא לחברו, אלא דרבנן אסמכוה למלתא לזמון בשלשה משום ברב עם הדרת מלך דליצטרכו לאיצטרופי ולברוכי, והיכא דסופר ובור אוקמוה רבנן אדינא ואפילו בלא זמון סופר מברך ובור יוצא דברכת סופר עדיפא, ומיהו דוקא בשסופר אכל הא לא אכל לא דלא אמרו רבנן במלתא כולי האי, ואף על גב דמדינא ודאי אף על גב דלא אכל מפיק משום דמדינא ברכת המזון לאו ברכת הנהנין היא דכי לא יצא מוציא ואם יצא אינו מוציא אלא אף על פי שיצא או שלא אכל בדין הוא שיוציא אלא דרבנן הוא שעשאוה כעין ברכת הנהנין שאינו מוציא אלא כשאכל לפי שהיא באה על הנאה ורמיזא בירושלמי מדכתוב ואכלת ושבעת מי שאכל הוא יברך. ומיהו מדרבנן בעלמא דאלו מקרא ודאי ליכא למשמע מינה מידי דודאי חובה על מי שאכל הוא ואפילו הכי אחרים מוציאין דשומע כמברך ואלו הוה דאורייתא דוקא לא פטרוה רבנן בזמון ואף על גב דאסמכוה רבנן לזמון אקראי קראי לאו בהכי אירו כלל אלא אסמכתא בעלמא נינהו.

הסבר הסוגיה

שלשה שאכלו כאחת חייבין לזמן. [משנה מה.]
 איתמר, שנים שאכלו כאחת פליגי רב ורבי יוחנן, חד אמר: אם רצו לזמן מזמנין,
 וחד אמר: אם רצו לזמן אין מזמנין. [גמ' מה.]

המשנה אומרת ששלושה שאכלו כאחד חייבים לזמן, אך אינה מסבירה מהו זימון. בדברי הראשונים מופיעים שני הסברים בהבנת מהות הזימון:

א. הרמב"ם [הל' ברכות פ"ה ה"ב] כותב: "שלשה שאכלו פת כאחד חייבין לברך ברכת הזימון קודם ברכת המזון". לדעת הרמב"ם זימון הוא ברכה נוספת לברכת המזון. האוכל יחיד, חייב בברכת המזון של ארבע ברכות, האוכל בחבורה של שלושה בני אדם, חייב בברכת המזון של חמש ברכות, ארבע הברכות הרגילות של ברכת המזון, וברכה חמישית, ברכת הזימון.

ב. רש"י [ד"ה שלושה שאכלו] מסביר את דין המשנה בדרך אחרת: "שלושה שאכלו כאחת חייבין לזמן - להזדמן יחד לצרוף ברכה בלשון רבים כגון נברך". לפי הסברו של רש"י מהות הזימון אינה אמירת ברכה נוספת, אלא צירוף ברכת המזון של שלושת הסועדים לברכה אחת משותפת לכולם.

ראינו לעיל [עמ' 186] את הסברו של הגרי"ד סולוביצ'יק זצ"ל, שבני אדם המסבים ביחד יכולים להוציא זה את זה ידי חובה, לא מדין שומע כעונה אלא מדין ברכה בחבורה. כשם שחזרת הש"ץ היא תפילה של הציבור כולו, כך ברכת המזון בזימון, היא ברכה שהסועדים מברכים כאחד.

הבנה זו מפורשת בדברי רש"י. רש"י [מה: ד"ה ואמר רבי זירא] מסביר את דברי ר' יוחנן "שנים שאכלו כאחת אחד מהן יוצא בברכת חברו" - "לא בא ללמדנו אלא שאין צריכין זימון, דכיון דאחד יוצא בברכת חברו אשמעינן דאין זימון, דאי יש זימון ברכת שניהם היא

שהרי אומר נברך והוא עונה ברוך הוא". רש"י מסביר שבשניים שאוכלים יחד, אחד מוציא את חברו ידי חובתו, ובשלושה שאוכלים יחד, הברכה היא ברכה של שלושתם¹. אין הכרח לומר ששני ההסברים הללו חולקים זה על זה, ומהרמב"ם [פ"ה הל' ב-ג] משמע שהוא מאמץ את שניהם, ובחובת זימון כלולים גם חיוב לברך ברכת המזון בחבורה וגם חיוב להוסיף ברכה נוספת לברכת המזון. כך עולה מלשון הרמב"ם, הפוסק: "שלשה שאכלו פת כאחד חייבין לברך ברכת הזימון קודם ברכת המזון, ואי זו היא ברכת הזימון... מברך אחד מהם ואומר נברך שאכלנו משלו... ואחר כך אומר ברוך אתה יי' אלהינו מלך העולם הזן את העולם כולו בטובו עד שגומר ארבע ברכות והן עונין אמן אחר כל ברכה וברכה". הרמב"ם אומר שחיוב זימון כולל גם את הדין שאחד מברך ושאר המסובים עונים אחר ברכתו.

ניתן להוכיח שזו שיטת הרמב"ם מדבריו ששאר המסובים עונים אמן אחר ברכות המזמן. הרמב"ם פוסק ששומע כעונה, והשומע ברכה מחברו יוצא ידי חובתו אף אם לא ענה אמן, ומדוע כאן הרמב"ם מדגיש שהמסובים חייבים לענות אמן? אלא על כרחך שהמסובים אינם יוצאים בשמיעת הברכה של המברך אלא שהברכה היא ברכה של כל בני החבורה, וכדי שהברכה תהיה "ברכת החבורה" הם חייבים לענות אמן².

נחלקו רב ורבי יוחנן אם שניים שאכלו כאחד יכולים לזמן. הגמ' מוכיחה שרב הוא הסובר ששניים יכולים לזמן ורבי יוחנן הוא הסובר ששניים אינם יכולים לזמן. נראה להסביר ששניהם מסכימים שניתן לזמן בחבורה בלבד, אך נחלקו בהגדרת חבורה. רבי יוחנן סובר שהפסוק "גדלו לה' אתי ונרוממה שמו יחדו" מלמד שרק שלושה מוגדרים כחבורה הרשאית לזמן, ורב סובר שהפסוק "גדלו לה' אתי ונרוממה שמו יחדו" אינו מגדיר את החבורה אלא מלמד על חיוב זימון, ולדעתו גם שניים הם חבורה ויכולים להצטרף לזימון.

הגמ' אומרת, שגם רב הסובר ששניים רשאים לזמן, מודה שארבעה שאכלו כאחד אינם רשאים להתפצל לשתי חבורות המזמנות בנפרד, כיוון שאסור להמיר זימון של חובה בזימון של רשות. רש"י [מה. ד"ה שאני התם] מפרש, שהעדיפות של זימון חובה על פני זימון רשות הוא מפני שגדול מצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה. לדעת רש"י עדיפות זימון חובה על פני זימון רשות אינה בחפצא של הזימון, אלא עדיפות של הגברא העושה מצוה כחובה, ולא כרשות.

ניתן להסביר על פי מה שראינו לעיל, שיש במצות זימון שתי הלכות: א. לברך ברכת המזון בחבורה. ב. להוסיף ברכה נוספת לברכות של ברכת המזון. ההלכה הראשונה

¹ הביאור הלכה [סי' קצג ד"ה אינו יוצא] מביא נפקא מינה בין שתי ההלכות הללו, לגבי אדם שאינו מבין את הברכה. מדין שומע כעונה, פוסק השו"ע [שם סי' א] שאדם שאינו מבין אינו יוצא ידי חובה בשמיעת ברכתו של חברו, אבל כשיש זימון, והברכה היא ברכת החבורה, גם מי שאינו מבין יוצא ידי חובתו.

² כך מדייק הגר"ד סולוביצ'יק [שעורים לזכר אבא מרי ח"ב "אחד מברך ברכת המזון לכולם" עמ' קה]. הגר"ד מציין שגם לגבי תפילת שליח ציבור הדגיש הרמב"ם שהציבור חייב לומר אמן.

מתקיימת לדעתו של רב אף בחבורה של שניים, אך ההלכה השנייה נובעת מהפסוק "גדלו לה' אתי", והיא מתקיימת רק בחבורה של שלושה. כיוון שההלכה השנייה אינה מתקיימת בזימון בשניים, לא ניתן להמיר זימון של שלושה בזימון של שניים³.

הגמ' [מה:] מביאה את דברי רבי יוחנן, שלמרות ששניים אינם רשאים לזמן, "שנים שאכלו כאחת אחד מהן יוצא בברכת חבירו". מדברים אלו עולה שאדם יכול להוציא את חברו אף כשאניס מברכים בחבורה. בהמשך הסוגיה הגמ' מביאה ברייתא האומרת: "שנים שאכלו כאחת מצוה ליחלק, במה דברים אמורים - כששניהם סופרים, אבל אחד סופר ואחד בור סופר מברך ובור יוצא", מפורש שלכתחילה סופר אינו מוציא סופר אלא רק בור שאינו יודע לברך. הרשב"א [ד"ה הא דאמר רבה] מתמודד עם בעיה זו ומעלה מספר דרכים להסבר דברי רבי יוחנן: א. רבי יוחנן עוסק בסופר המוציא בור, ולכן הוא יכול להוציא לכתחילה [הרשב"א כותב שהסבר זה אינו מסתבר]. ב. רבי יוחנן עוסק בסופר המוציא סופר, ורק בדיעבד הוא מוציא ידי חובה [הרשב"א דוחה גם הסבר זה]. ג. רבי יוחנן מתיר לכתחילה לסופר להוציא סופר, והוא לא הכיר את הברייתא האוסרת לסופר להוציא סופר. למעשה הלכה כברייתא שסופר אינו מוציא סופר, ולכן הרי"ף [ג.ג.] השמיט את המימרא של רבי יוחנן. ד. רבי יוחנן מתיר לכתחילה לסופר להוציא סופר, והוא אינו סותר את הברייתא מפני שכוונת הברייתא שמצוה ליחלק היא שמצוה מן המובחר ליחלק, אך אין חובה ואחד יכול להוציא חברו.

הרא"ה [ד"ה תניא נמי הכין] אינו מתייחס לדברי רבי יוחנן אלא לברייתא בלבד, ומשמע מדבריו שדין הברייתא ש"שנים שאכלו כאחד מצוה ליחלק" הוא לכתחילה בלבד ובדיעבד סופר שאכל וחייב בברכת המזון מוציא את חברו הסופר. הוא מבאר שמעיקר הדין ברכת המזון כברכות המצוות שאף מי שיצא ידי חובתו יכול לברך ולהוציא את חברו. אולם חכמים תיקנו שלכתחילה כל אחד מברך לעצמו [או יוצא בברכת המזמן מדין "ברוב עם הדרת מלך"⁴], ותיקנו שדין ברכת המזון כברכת הנהנין שאדם שאינו אוכל ואינו חייב בברכה אינו מוציא את חברו אפילו בדיעבד.

מהרמב"ם משמע שהוא חולק גם על הרשב"א וגם על הרא"ה. הרמב"ם [פ"ה הט"ו] פוסק: "שנים שאכלו כאחד כל אחד ואחד מברך לעצמו, ואם היה אחד מהן יודע ואחד אינו יודע זה שידע מברך בקול רם והשני עונה אמן אחר כל ברכה וברכה ויוצא ידי חובתו".

³ אין כוונת הדברים ששניים אינם אומרים "נברך שאכלנו משלו", אלא שבשניים אמירה זו מיועדת לצרפם לברכת המזון בלבד, ובשלושה אמירה זו מהוה חפצא של ברכה. יכול להיות שיש להבחנה זו נפקא מינה. הרמ"א [סי' ר סע' ב] פוסק שהמפסיק לשניים המברכים צריך להפסיק עד "הזן את הכל", משום שברכת הזימון לבדה אינה ברכה וצריך לצרפה לברכת הזן, וכן נפסק [משנה ברורה סי' קצד סק"א] שלא ניתן לפצל את ברכת הזימון וברכת הזן לשני אנשים כיוון שהן ברכה אחת. דינים אלו שייכים בזימון בשלושה, שברכת הזימון שלהם אמורה להיות ברכה, ואינם שייכים בזימון בשניים, שברכת הזימון שלהם אינה אמורה להיות ברכה אלא הצטרפות לברכת המזון.

⁴ היה ניתן להסביר שברכת המזון בשלושה היא ברכת החבורה, וכל אחד יוצא ידי חובתו כאילו בירך בעצמו. מלשון הרא"ה לא משמע כך, ואיני יודע מדוע הוא אינו מפרש כך, שהרי לגבי ברכת הנהנין הוא [מב: ד"ה מתני' היו יושבין] כתב: "לפי שהן כגוף אחד וחשובין כאילו כל אחד ואחד מברך" [עיין לעיל עמ' 186 הסבר שיטת הרא"ה שם].

הרמב"ם מדגיש שבור יוצא ידי חובתו רק מאדם שאכל עמו, ורק כשהוא עונה אמן. משמע שהבור אינו יוצא מדין שומע כעונה אלא מדין ברכה בחבורה, ובשעת הדחק אף שניים מהוים חבורה.

סיכום

נחלקו הראשונים מהי מצות זימון. רש"י מפרש שמצות זימון היא לברך ברכת המזון בחבורה [כנראה שברכת הזימון נועדה לצרף את כל המברכים לחבורה אחת]. הרמב"ם סובר שמצות זימון היא גם להוסיף ברכה נוספת על הברכות של ברכת המזון [לקמן נבחן את שתי ההבנות הללו לאורן של שלוש סוגיות: א. "שלושה שאכלו כאחד ויצא אחד מהם לשוק". ב. "אחד מפסיק לשניים". ג. "עד היכן ברכת הזימון"].

נחלקו רב ורבי יוחנן אם שניים יכולים לזמן. מדברי הגמ' עולה שרבי יוחנן סובר ששניים אינם רשאים לזמן, וכיוון שהלכה כמותו נגד רב, המסקנה להלכה כשיטה זו. בברייתא מפורש שסופר מוציא בור ידי חובתו, ונחלקו הראשונים אם סופר מוציא סופר ידי חובתו. הרשב"א מביא דעה אחת שמצוה מן המובחר שכל אחד יברך לעצמו, אך מותר לכתחילה לסופר להוציא את חברו, ומביא דעה נוספת שסופר מוציא את חברו בדיעבד בלבד. מהרא"ה משמע שסופר שאכל מוציא בדיעבד את חברו הסופר, ומהרמב"ם משמע שסופר אינו יכול להוציא אפילו בור, ודברי הברייתא שסופר מוציא בור הם רק כששניהם אכלו כאחד, ושניהם מצטרפים לחבורה אחת היוצאת בברכת הסופר.

הלכה

השו"ע [סי' קצג סע' א] פוסק שמצוה על שניים שאכלו לברך כל אחד לעצמו, ואין לאחד להוציא את חברו ידי חובתו. הוא פוסק שאדם היודע לברך מוציא לכתחילה אדם שאינו יודע לברך בתנאי שהשומע מביין לשון הקודש. המשנה ברורה [סק"ב] מפרש שבדיעבד בקי מוציא בקי ידי חובה. הוא [סק"ה] מביא שיש פוסקים שסוברים שהמברך בלשון הקודש מוציא את השומעים ידי חובה אף כשאינם מבינים לשון זו, וכך המנהג שנשים יוצאות ידי חובה אף שאינן מבינות את הברכה. הוא פוסק שעדיף שתאמרנה אחר המברך מילה במילה בלחש.